

Dagmar Hartlová

Karlova univerzita Praha

dagmar.hartlova@ff.cuni.cz

Bilden av Sverige: tjeckiska översättningar av svensk skönlitteratur

”Dagens iver för nordisk litteratur, den allöverbärande strävan att skapa nya präster, att samlas under nya flaggor, bilda nya dogmer och nya lagar utan att ta hänsyn till det eviga och oföränderliga som styr våra vanor och utvecklar våra kunskaper, det ligger något konstgjort och groteskt i det“¹, skriver en recensent 1894 och två år senare kunde man läsa: ”Vid publicering av sådana bagateller missbrukar man dagens mode att betrakta allt som luktar Skandinavien som ett konstevangelium.”²

Med de här två citaterna vill jag illustrera den flod av skandinavisk litteratur, som svepte över Tjeckien kring 1890 och kunde framkalla även sådana reaktioner. Men den fortsatte att växa ännu mer i mellankrigsperioden och kulminerade på 1930-talet. Flera bokförlag gav ut särskilda serier av skandinaviska romaner under lockande namn som Vita böcker, Nordiska pärlor, Nordiskt bibliotek, Modernt bibliotek. Tidskrifter publicerade noveller och berättelser och framför allt recensioner och informativa artiklar om livet i Norden – från folkhögskolor till jordbruk.

Nordisk litteratur framhävde, enligt samtida recensioner, ideal som eftersträvades av tjeckiska opinionsbildare, nämligen individens frihet, moral och hederlighet, andlig, etisk och social hälsa, national stolthet och självständighet, men samtidigt – och det var av ytterst stor betydelse i det här sammanhanget – erbjöd det yttre sceneriet och den konstnärliga formen någonting nytt, nästan exotiskt, inklusive det som vi kanske skulle kunna kalla för naturmystik: ”De [nordiska litteraturerna] är socialt medvetna, etiska och positiva och de granskar, analyserar och även förnekar samma fenomen som vi. På grund av en liknande politisk och social situation är det lätt för oss att förstå nordisk litteratur. Den är våldsam, innerlig och djup”, skriver literaturkritikern F X Šalda 1893.³ Det var just det här våldsamma, innerliga och djupa som hade en enorm dragningskraft.

Med översättningar kom efterfrågan efter kunskap om liv i de nordiska länderna: seminarier, resor, kurser, föredrag ordnades och förstärkte i sin tur intresse för litteratur. Bara under mellankrigsperioden publicerades 170 svenska romaner. Allt detta skapade en bestämd uppfattning om Norden, en bild, en viss klang. Och den har visat sig vara ovanligt seglivad. När man idag i opinionsundersökningar frågar vilket land tjecker tycker bäst om, har Sverige under de senaste tjugo åren jämt upptagit första eller andra plats.

Tar man två små språk som tjeckiska och svenska och jämför hur mycket de har översatt från varandras litteratur, är det två slående fakta man ser direkt:

- 1) Det har varit minst fyrdubbelt från svenska till tjeckiska än åt andra hållet.⁴
- 2) Översättningsvågor kommer och ebbar ut i begränsade perioder men aldrig samtidigt. Det tyder på att impulser som initierat och stimulerat intresset är olika, men i båda fallen spelar politiska eller politisk-sociala aspekter en avgörande roll.

I Sverige blev, om man inte räknar de enstaka entusiasternas stora insatser, intresset för tjeckisk litteratur motiverat i allra högsta grad av stora politiska omvälvningar i Tjeckoslovakien på 1900-talet: den kommunistiska kuppen 1948, Pragvåren med sitt försök att ge socialismen ett mänskligt ansikte 1968, Charta 77 och sammetsrevolutionen 1989 – men det fanns ingen resonans 1918, då Tjeckoslovakien stiftades. Det kan förklaras med Sveriges bristande intresse för Habsburgska rikets talrika och små efterföljarländer. Intresset för undertryckta nationer och deras kamp för självständighet föddes i Sverige först efter andra världskriget. Alla de ovannämnda händelserna bar alltid med sig ett ökat antal översättningar, fast sammanlagt rör det sig om ca 150 titlar fram till idag, alltså inget märkvärdigt tal.

Egendomligt nog stod tjeckerna själva bakom en betydande del av översättningarna till svenska. Det som kanske är ännu mer intressant är att initiativtagarna var både kommunister och regimens motståndare. Kommunister ville visa landet i bästa möjliga ljuset och gav ut tidskriften *Livet i Tjeckoslovakien* 1953–1969 med ett urval av tjeckisk litteratur vald med god litterär smak. Dissidenter, tjeckiska intellektuella som flydde till Sverige, presenterade i tidskriften *Röster från Tjeckoslovakien* framför allt den förbjudna tjeckiska litteraturen.

I Tjeckien var situationen helt annorlunda. En medveten impuls

som riktade tjeckernas intresse mot utlandet kom först under 1860/70-talet och initierades av de tjeckiska opinionsbildarna. Tjeckiskan skulle etablera sig som ett litterärt språk gentemot tyskan och i brist på tjeckisk vitterhet tog man till översättningar som har blivit en fast del av vår kultur. Genom översättningar skulle tjecker också bildas till läsare av europeisk litteratur och just det här kriteriet att ge den allt större läsarkretsen en inte bara underhållande men framför allt bildande och uppfostrande lektyr blev avgörande och fick en enorm respons. Detta faktum att man i första hand hade tjeckiska språkets och läsarnas utveckling samt odlandet av läsvanor i minnet kan vara en av förklaringarna till varför man ganska bestämt föredrog realistisk och socialmedveten prosa framför dekadenter och modernister. Och hur realismen skall vara utformad och hur den skall verka, det hade man en väldigt klar uppfattning om: den då blivande tjeckoslovakiske presidenten T G Masaryk skrev 1889 ”utav realismen kräver vi en djup förståelse av livet, moralisk äkthet och en konstnärlig framställning av idéer.” (Citatet fortsätter: ”Nora har inte förstått livets djup, hon saknar moraliskt ansvar och bara leker med idén”).⁵ Det fanns en grupp konstnärer och författare kring kulturtidskriften *Moderna revue* (*Moderní revue*), verksam mellan 1894–1925, som hade som sitt uttryckliga mål att förmedla modern utländsk litteratur men även den publicerade till slut hellre Selma Lagerlöf än Hans Jaeger. Knut Hamsun kom ut redan före sekelskiftet, fast inte med *Sult* utan med *Ny jord* och dessutom nästan samtidigt i två olika översättningar vilket tyder på att det inte var något slumpmässigt val.

Det, som man letade efter och värderade högst, det var i första hand inte estetiska utan framför allt etiska värden. Konst skulle framställa moraliskt förkovrade om inte exemplariskt ädla karaktärer. Därför fördömdes som förargelseväckande att ”halvilda personer alltid har rätt gentemot de andra ordentliga medborgarna i samhället, präster, rektorer och andra stöttepelare.”⁶

Som en talande metafor för den bild av Sverige som växte fram i Tjeckoslovakien kan man använda Karel Čapeks *Resa till Norden* från 1936. Svenskar i hans uppfattning är ”ett folk, där alla är herrar och därför måste det vara lätt att vara kung över dem” och Sverige ”är ett land med lite politik, hundar utan munkorgar och flickor utan smink, gator utan poliser, badhytter utan nycklar, grindar utan lås, bilar och cyklar utan bevakning och en stämning utan evig oro och misstroende.”

Trots att det fanns ett klart mål att bilda tjeckiska läsare blev barnlitteraturen konstigt nog åsidosatt. Under hela den här perioden publicerades förutom en samling nordiska sagor bara Viktor Rydbergs *Lille Viggs äventyr på julafton/ Stédrovečení dobrodružství malého Viggá,*

1911, en äventyrsbok för pojkar av Karl-Erik Forslund (*Grankottarna/Borové šišťičky*) 1918 och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som passade perfekt i litteraturens uppfostringsmål. Boken har en talande historia. Tre olika översättningar kom kort efter varann mellan 1911–1915. Den första var en adaptation inspirerad av den idé som Selma Lagerlöf gick och funderade på i flera långa år: 1911 publicerade T.E. Tišovský en riktig barnsaga där inte Nils, utan Petr Koudela, blir omvänd till en god människa och hans äventyrsresa med vildgäss börjar i det vackra sydböhmiska landskapet. 1913 kom Karel V. Rypáček's översättning försedd med bilder, fotografier och utförliga fotnoter och förklaringar som en riktig lärobok i geografi, där information och kunskap är lika viktiga som berättelsen, och 1915 är den tredje översättningen som är "bara en översättning" (översatt av Emil Walter). Trots att den första "omberättelsen" är skriven på ett väldigt vackert språk och anpassad för tjeckiska barn, är det inte den som vann popularitet. Det nya, spännande och okända var en viktig del även i barnlitteraturen.

Låt oss nu titta på vad det var i konkreta termer för genrer som mest översattes från svenska och som bidragit till att skapa Sverige-bilden beskriven ovan.

Översättningar 1880–1939:

Vi kan konstatera att en övervägande del av översättningarna är litteratur för den breda oskolade publiken, lättare genrer, skrivna av författare vars namn är ofta helt bortglömda idag, men stora namn fattas inte: Gustaf af Geijerstam (12 noveller mellan 1896–1920), Tor Hedberg, Per Hallström (tre noveller), Verner von Heidenstam (enbart prosa, eftersom det inte var dikter som saknades i den inhemska produktionen, 7 romaner mellan 1913–1929), Oscar Levertin, Ola Hansson, Axel Munthe, både *En gammal bok om människor och djur* och *The Story of San Michele* publicerades flera gånger under 1930-talet, den senare igen för sex år sedan, Eyvind Johnson (bara ett år efter originalet) *Nu var det 1914*, Harry Martinsson, *Nässlorna blomma*, 1939. Beträffande de två sistnämnda autodidakterna och den ställning som den så kallade proletärlitteraturen fick i Tjeckien kan vi citera en recension från 1932: "I vårt land, där man så mycket diskuterat proletär och klassförankrad konst och där berättelser från proletärvärlden genom en falsk stilisering och en banal blandning av det psykologiska, idémässiga och känsloladdade diskrediterade konst av detta slag, kan vi nu tack vare Uppdal förstå hur man kan gripa detta problem och skapa någonting helt annat än vi käner från vårt land."⁷

Framför alla andra passade Selma Lagerlöf med ”sin okomplicerade gudstro och den osjälviska kärlekens seger” och sin lätta, läsbara och uppfostrande prosa in i den här bilden. Selma Lagerlöf är utan jämförelse den mest översatta författaren (med undantag av Flygaré-Carlén). Hon bemöttes varmt och helt utan förbehåll, man till och med prisade hennes stil som ”nästan manligt, fast, konkret, med påfallande strikt nordisk ekonomi i uttryckssätt”.⁸

Om man däremot tittar på en annan ”kanonförfattare”, August Strindberg, var han även för kritiker som introducerade moderna europeiska litteraturer svår att smälta. Hans korta berättelser var inte gångbara för tidskrifter, med *Giftas* kunde man knappast uppfostra läsare, övermännisko- och titanfilosofi var främmande i den tjeckiska kulturmiljön. *Inferno* fördömdes som ett uttryck för personlighetsförfall med sin ”fanatism, grymhet, vidskepelserna”⁹ och ”den svartaste karikatyren av kristendom”¹⁰. *I havsbandet* var ett exempel på ”själslig smuts och råhet”¹¹. Bara *Hemsöborna* beundrades för sin fina naturskildring.

Röda rummet blev översatt 22 år efter originalet och förlorade därmed sin aktualitet. Det samma gäller Strindbergs pjäser, där man ofta argumenterar att den tjeckiska teatern missade den tid då Strindberg skulle kunna ha fått genklang och förståelse. ”Det var en tid för femton tjugo år sedan då den sjukliga dystra poesin i Dödsdansen skulle rycka med sig publiken. Idag [1916] vill vi ha hälsa, styrka, ömhet och kärlek. Efter den destruktiva analysens tid längtar vi efter en positiv energisk tro att bygga livet på.”¹² Fast det är knappast sant, eftersom recensenter femton-tjugo år tidigare krävde exakt detsamma.

1898 spelades *Fadren* och författaren betecknades som en olycklig däre. Och eftersom Strindberg ansågs vara naturalist och kvinnofjänd, blev även *Påsk* ett totalt fiasko: ”den är ju inte ens den store naturalisten lik, denna godmodiga optimism, fiskaraltruism och ödmjukhet hos den store individualisten och föraktets diktare!”¹³

Det var först när man upptäckte expressionisten och dramaförnyaren Strindberg i slutet av 1920-talet som man började betrakta honom ur en annan synvinkel. Den mest positiva inställningen kom efterhand från den gren av kritiken som tog litteratur för dokument om sin tid. Strindbergs verk var ett enastående exempel på tidens kaos, eftersom hans prosastycken ”innehåller omfattande, outtömliga, oskattbara anteckningar om den samtida själen, ofta kaotiska med sin mängd av olikartade uppfattningar, men intensivt upplevda” eller som Jiří Karásek, en tjeckisk dekadent, skrev: ”Strindberg skriver inte romaner, noveller, pjäser, [...] utan en själs utvecklingshistoria.”¹⁴

Det var framför allt prosaverk som gjorde sig gällande i den tjeckiska

kulturmiljön. Stora dramatiker som Ibsen och Strindberg och inte heller den annars så acceptable Björnson lämnade några djupa spår. Trots att Nationalteatern efterlyste stora dramer blev bara enstaka lustspel iscensatta:

Agrell, Alfhild Theresta, (*Vykoupen*), en familjeporträtt i två akt, 1892.

Wecksell, Josef Julius, *Daniel Hjort*, (sorgespel), 1869.

Sandberg, Algot Gustav Oskar, *Hedvábné punčochy*, 1924.

Det som läsare sugit i sig är utbildande och underhållande genrer:

Reseskildringar

Andrée, Salomon August, *Balonem k severní točně*, 1931.

Nordenskiöld, Otto, *Plavba Věgy kolem Evropy a Asie*, 1882, *K jižní točně*, 1909, 1912, *V klíně pralesa*, 1922.

Hedin, Sven, från och med 1904, tolv av hans reseskildringar.

Arrhenius, Svante, *Vznikání světů*, 1909.

Allmänt bildande verk

Bremer, Fredrika, *Rodina, její starosti a radosti/Hemmet eller familjesorger och fröjden*, 1872, *Z deníku osamotnělé*, 1844.

Oker-Blom, Max, *U strýce lékaře na venkově. Kniha pro rodiče*, 1906.

Key, Ellen, *Škola budoucnosti*, 1901, *Essays*, 1902, *Škodlivost náboženské výchovy*, 1926.

Religion, filosofi

Sankta Birgittas *Revelationes*, 1938 (första gången 1399).

Swedenborg, Emanuel, mellan 1913–1927, 8 av hans verk i 11 upplagor.

Underhållande genrer:

Bondesson, August, *Hliněná kukačka, Už je jich mnoho, Náhrobní kámen*, 1894.

Blanche, August, *Syn severu a jihul/Sonen av Söder och Nord*, 1929.

Wickström, Viktor Hugo, *Jak přišel Pan Ježíš do Östersundu*, 1910.

Didring, Ernst, *Ruda*, 1927.

Dixelius, Hildur Emma Eufrosyne, *Dcera farářova/Prästdottern*, 1932.

Geeth, Harald S., *Pan správce*, 1920.

Deckare, äventyr

Ericsson, Gustav, *Muž, jehož jsi zavraždil/Mannen som du dödat*, 1932.

Johnsson, Harald, 3 böcker mellan 1922–1928.

Duse, Samuel August, *Hadí tajemství*, 1927, *Kord v holi*, 1925, *Záhada noci*, 1927.

Eje, Anders, *Excelence z Madagaskaru*, 1920, *Státní převrat v hodině dvanácté*, 1920.

Janson, Gustav, *Zápletky s Costou Negrou*, 1927.

Heller, Frank, både deckare och äventyrsnoveller, under 1920-talet – 18 romaner.

Kvinnolitteratur

Leffler, Anne Charlotte, *Žena a láska/Kvinnlighet och erotik*, 1897, *Aurora Bunge*, 1915, *Sonja Kowalewska*, 1900.

Flygaré-Carlén, Emilie, 34 romaner i 73 upplagor.

Schwartz, Marie Sophie, 19 romaner i 26 upplagor.

Nyblom, Helene, *Když listí padá*, småberättelser, 1894.

Kuylentierna-Wenster, Elisabeth, *Na vlastní vrub. Román ze současného života*, 1919.

Elkan, Sophie, *Svědectví paní Ulfsparreové*, 1914.

1939 tog guldåldern slut och det blev en lång tystnad förorsakad av kriget och kommunisternas maktövertagande. Men Sverigebildens fanns kvar och förväntningarna bara växte under tiden. Med 1960-talet kom en avspänning och trots den ideologiska och politiska censuren efter 1968 – den var inte så skarp gentemot svensk litteratur, för den kunde knappast misstänkas för någon högervändning – översatte en handfull professionella entusiaster verk där konstvärdet till slut blev det enda kriteriet vid valet.

Noter

¹ Koudelka, "Švédsko" i *Hlídky literární*, 1894, s. 354.

² čt., "Pontoppidan – Mladá láska" i *Literární listy*, 1896, s. 137.

³ F.X. Šalda, "J.P. Jacobsen" i *Rozhledy*, 1893, s.28.

⁴ Jmf: Märta Bergstrand, Mats Larsson. *Från Königinhofer-Handskriften till Novemberorkanen. En bibliografi över tjeckisk och slovakisk skönlitteratur i svensk översättning 1862–1991*. Stockholm, 1992, och Libor Štukavec, "Bibliografie českých překladů ze švédské literatury" i Alrik Gustafson, *Dějiny švédské literatury*, Brno, 1998.

⁵ T G Masaryk, "Nora" i *Čas* 1889, s. 413.

⁶ Kuffner, "Něco o Ibsenovi" i *Květy* 1889, s. 604.

⁷ J. Knap, "Christopher Uppdal poprvé u nás" i *Rozhledy po literatuře a umění* 1932, s. 99.

⁸ Híkl, "Selma Lagerlöfová – Jerusálém" i *Novina IV*, 1910/11, s. 570.

⁹ Quidam, "Konec Titána" i *Čas* 1898, s. 210.

¹⁰ J. Hollas, "Z cizích literatur" i *Literární listy* 1899, s. 188.

¹¹ anonymt, "August Strindberg" i *Čas* 1912, nr. 135, s. 5.

¹² H. Jelínek, "Nepřítel lidu" i *Lumír*, 1916.

¹³ K.H. Hilar "Třetí cyklus kruhu českých spisovatelů" i *Divadlo* 1907, s. 385.

¹⁴ Här kan vi ta ett annat berömt exempel på att man kunde studera litteratur och konst som ett socialt symptom. Masaryk påstår i *Moderní člověk a náboženství*, 1897,: "Vill vi få veta något om den moderna människans själsläge, låt oss höra vad människan säger i sin litteratur." Masaryk använde Garborgs *Traette maend*, som ett sociologiskt och psykologiskt dokument om sin tid. Han påstår att samma analys av den moderna människan eller moderna själen som Garborg presenterar i sin roman, gjorde Masaryk själv redan 1881 i sitt vetenskapliga verk *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung den Modernen*, där han förklarar självmord som en modern social sjukdom, 1900-talets själsepidemi.